

ОРИГІНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛЬНОТНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: КОЛГОСПНИКИ БІЛОРУСИ

Галина Бондаренко

Engelking A. Kołchoźnicy. Antropologiczne studium tożsamości wsi białoruskiej przełomu XX i XXI wieku. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012. 884 s.

Фундаментальна монографія польської дослідниці, присвячена вивченню колективної ідентичності та ментальності білоруських колгоспників, одразу ж після її виходу була високо поцінована фахівцями. На думку Малгожати Рухневич — авторки однієї з рецензій на книгу, «всі подальші вивчення білоруського села або польсько-білоруської прикордонної території будуть неможливими без посилання на результати багаторічної роботи, проведеної в цих областях етнографом і етнолінгвістом Анною Енгелькінг» (Wrocławskie Studia Wschodnie, 18, 2014, s. 292). У післямові авторка зазначає, що її «Колгоспники» — це книга про селянство та селянськість, у якій вона дала право голосу селянам, позбавлених цього права тоталітарним режимом» (с. 762). Незважаючи на те, що від появи видання минуло шість років, окреслена в ньому наукова проблематика не втратила своєї актуальності, а зібрані матеріали, безперечно, залишаться важливим джерелом для всіх хто займається дослідженням селянства, проблем ідентичності, соціальної міфології та історії, пострадянського повсякдення. Тому хотілося б детальніше ознайомити із цією працею українського читача.

Етнографічні студії А. Енгелькінг на теренах Білорусі тривали протягом 1993—2011 років і проводилися у два етапи: наукові пошуки 1993—1998 років стосувалися насамперед культурного пограниччя й були спрямовані на вивчення різних форм ідентичності — мовної, релігійної, спільнотної, локальної та регіональної, народної і владної. Упродовж 1999—2006 років тривав збір матеріалів з виявлення глибини історичної пам'яті мешканців кол-

госпного села, досліджувались їхня ментальність, базові життєві цінності (с. 31). Вражає джерельна база роботи: авторкою опитано понад 700 осіб, здійснено 400 записів. Білоруські колгоспники та колгоспниці є певною мірою співавторами монографії. Їхні окремі висловлювання стали епіграфами до розділів та параграфів. І хоча дослідниця пише про те, що віддавала перевагу польськомовним текстам, трапляється чимало білоруських, російських та українських текстів, поданих мовою оригіналу в польській транскрипції. Книга укомплектована диском з 96 світлинами, що знайомлять читача з окремими інформаторами, колгоспними будівлями, архітектурою, обрядами, інтер'єрами житла білоруських сіл. Анна Енгелькінг досліджувала східні регіони Білорусі — Вітебський, Могильовський, а також Полісся і західний — Гродненський район, обраний з огляду на його особливість як «зони балто-слов'янських контактів, де найбільше простежується культурне й мовне розмаїття. Модель дослідження цього окремого пограничного регіону може слугувати для подальшого вивчення таких регіонів» (с. 34). Етнографічне обстеження дослідниця проводила разом з невеликими групами студентів (до 6 осіб), часто методом включеного спостереження.

Книга складається зі вступу («Етнограф у колгоспі або зауваги про тематику, терени і методи»), чотирьох розділів («У колгоспі», «Колгоспник і пан», «Колгоспник і єврей» та «Перед Богом»), висновків, списку інформаторів, бібліографії, опису світлин. Аналізуючи методики польових досліджень, авторка наго-

лошує на свідомому включенні нею до блоку питань трьох травматичних блоків, пов'язаних з колективізацією, війною та голокостом, які, на її думку, до цього не вивчалися науково і в ментальній карті селянства належали до загальних усноісторичних переказів. Отже, тема книги — ідентичність обраної спільноти — розкривається через індивідуальні інтерпретації її членами цієї спільноти. Серед висловлювань селян про організацію колгоспів вражають винесені епіграфом до першого розділу слова пана Йозефа із с. Белунці — «Плакали кривавими сльозами і **добровільно** йшли» (с. 41), у яких відображено весь трагізм так званої добровільності. Анна Енгелькінг трактує особисті історії селян про початок колективізації та згортання колгоспного руху в часи державної незалежності Білорусі в контексті засадничого міфу про початок та кінець світотворення. Польський історик Станіслав Цотка назвав розповіді селян про утворення колгоспів «жалобними псалмами невільників», багато дослідників відносять їх до жанру голосінь (с. 74). Подаючи наративи про розорення господарств, вилучення худоби, реманенту, смерть та заслання членів родини в процесі колективізації (с. 51), дослідниця зазначає, що люди плачуть, згадуючи події 50-річної давності. Ці самі люди, чий світ господаря-одноосібника був знищений, його ідентичність трудівника на власній землі насильно зламана і далі формувалася в руслі колективної ідентичності колгоспної спільноти, згодом вмонтувалися в нав'язану державою схему взаємостосунків. Розпад СРСР, реорганізація колгоспних господарств у Білорусі стала для них не початком чогось нового, а ще одним кінцем світу, хоч і не комфортно (до якого їх насильно долучили, у якому не працювали, а «рабували»), але вже знайомого і звичного. Серед аргументів на користь колгоспів — зароблена тут пенсія, з колгоспу можна виписати допомогу, зерно. У картині світу білоруських селян засіяні, впорядковані землі в країні — це цінність, що вирізняє їх життя тут, на відміну від сусідніх Литви,

України, Росії, у яких « колгоспи розкидані і люди звідти приїзять до нас» (с. 43). У те, що « без колгоспу нема життя», вірять не лише люди старшого віку, але й сільська молодь.

Розглядаючи різні наукові теорії ідентичності, Анна Енгелькінг пристає до визначення Фредріка Барта про те, що ідентичність групи є «сферою переконання її членів, якими вони вирізняються від інших спільнот». Ідентичність спільноти не є сумою індивідуальних ідентичностей. Через слабкий рівень авторефлексії в середовищі білоруського селянства їх ідентичність, як і самоусвідомлення інших спільнот, формувалася насамперед через протиставлення себе іншим, чужим. Авторка книги виявляє ці образи чужих у свідомості білоруських колгоспників — це носії іншої етнічності, іншого віросповідання, представники влади та вищі за соціальним статусом. Аналізуючи соціальну, релігійну й етнічну окремішність сільських мешканців Білорусі, дослідниця, окрім усноісторичних наративів, залучає великий масив фольклорних джерел, зокрема етногенетичних легенд. Особливої уваги заслуговують наукові акценти на мовних відмінностях між групами, з'ясування стереотипних уявлень про «культурні» і «грубі» мови, знецінення говірки мешканців сусідніх сіл. Простежуючи опозиції «селянин, хрещений — єврей», «мужик — шляхтич, пан, начальник», «селянин — городянин», «віруючий — комуніст, атеїст», дослідниця доходить висновку, що в процесі радянської побуту колишні антагонізми анулювалися. Селянство і шляхту тепер об'єднує робота на землі: і ті, і інші — тепер колгоспники (с. 324); на початку колективізації багато євреїв так само працювали в колгоспах, гинули в часи Голокосту, пізніше емігрували; діти та онуки селян-колгоспників проживають здебільшого в містах; у сучасному суспільстві багато атеїстів. Інформаторами А. Енгелькінг були не лише селяни, але й представники сільської влади — голови колгоспів, радгоспів, члени їхніх родин, в оповідях яких простежується поетизація їхньої праці, надання їй вищого сенсу. Одним із важ-

ливих висновків дослідниці є твердження про тяглість феодальних стереотипів взаємин у середовищі білоруських колгоспників, перенесення стосунків «сюзерен — васал» у радянський та пострадянський часи. Зауважимо, що такий світогляд притаманний і значній частині українського колгоспного селянства.

Надзвичайно цікавим є четвертий розділ книги, присвячений етноконфесійним взаєминам у білоруському селі. Авторка розглядає значення обряду хрещення як ключового моменту у визначенні конфесійної належності селянства, подальша участь у релігійному житті (сповідь, причастя, відвідання храму, молитва) видається їм другорядною. Віруючими людьми, християнами вважають себе всі, хто був охрещеним, носять хрестики, зрідка можуть перехреститися, мають дома ікони. Саме релігійну належність респонденти вважають головною етнічною ознакою («як католик — то поляк»), а комуністичну ідеологію трактують як окремий різновид релігії. Розповіді селян про «замкнуту віру», знищення церков, святинь, репресії духовенства, знецінення владою християнських свят Анна Енгелькінг доповнює їх міркуваннями про сутність дій радянської влади. Цей антисвіт (антивіру) народ намагається вкласти у звичні для себе

схеми: партійність — це релігія з богами Леніним, Марком-Енгельсом, які її придумали; «бо у цілому світі більше ніде такого нема»; їхні портрети — це ікони, зірка замість хреста, партійний квиток — це документ про продаж душі дияволу.

Підсумовуючи результати власного дослідження, авторка книги зазначає, що фундаментальними життєвими цінностями селян-хліборобів здавна були праця — земля — віра. На цих цінностях, які вони змогли зберегти в радянський та пострадянський часи, конструювалась і їхня спільнотна ідентичність (с. 760).

Книга Анни Енгелькінг належить до тих небагатьох наукових видань, що мають значний суспільний резонанс. Дослідження польського антрополога висвітлювалися не лише в науковій літературі, але й у засобах масової інформації. У білоруській пресі були опубліковані інтерв'ю з дослідницею, у якій цитувались окремі положення книги. Жива мова, якою написана праця, робить її доступною не лише для науковців, але й для широкого загалу. Обрані авторкою аспекти наукового пошуку та її методика сьогодні, як ніколи, актуальні й для досліджень українського селянства, у яких бракує саме антропологічного підходу.